

Отже, в добу непу рівень медичного обслуговування найманих сільськогосподарських робітників цілком відповідав рівню розвитку медичних установ на селі. В умовах, коли село не мало достатньо не лише медичного персоналу, але й медичних пунктів чи лікарень, робітники не могли отримати якісної медичної допомоги. Разом із тим, наймачі, попри суворі вимоги радянського законодавства, об'єктивно не могли забезпечити своїх наймитів страхуванням на випадок хвороби чи травми.

1. *Отход на заработки сельского населения Украины в 1925-26 году.* – Х., 1928.
2. *Батрачество и пастушество в СССР.* – М., 1929.
3. *Україна. Статистичний щорічник на 1928 р.* – Х., 1928.
4. *Верменичев И. Об исчислении так называемого „аграрного перенаселения“.* / И. Верменичев // *На аграрном фронте.* – 1928. – №1.
5. *Плешков П. Наёмный труд в крестьянском хозяйстве.* / П. Плешков. – М.-Л., 1928.
6. *Лобурець В.Є. Формування кадрів радянського робітничого класу України (1921-1932 рр.).* / В.Є. Лобурець. – Х., 1974.
7. *Лях С.Р. Наймана праця в сільському господарстві України в умовах непу.* / С.Р. Лях. – К., 1990.
8. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ).* – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 3796.
9. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 2841. – Оп. 1. – Спр. 22 (1927 р.).
10. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 421.
11. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 2649.
12. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 3394.
13. *Сіромаха Д. Батрацька скарга (Лист з Єлисаветградщини)* / Д. Сіромаха // *Сільськогосподарський пролетар.* – 1924. – №5.
14. *Червоний К. Радянське господарство „Кухарка” Роменської округи.* / К. Червоний // *Сільськогосподарський пролетар.* – 1924. – №11-12.
15. *Лозина. Серед поденних на Полтавщині.* / Лозина // *Сільськогосподарський пролетар.* – 1926. – №22.
16. *Барбаченко. Одним оком по радянських господарствах.* / Барбаченко // *Сільськогосподарський пролетар.* – 1926. – №27.
17. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 1324.
18. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 3846.
19. *К вопросу об избыточной рабочей силе в сельском хозяйстве Украины.* – Х., 1926.
20. *ЦДАВОВУ.* – Ф. 2623. – Оп. 1. – Спр. 3834.
21. *Львов В. Заработная плата и рабочее время батраков, занятых в крестьянских хозяйствах* / В. Львов // *Наёмный труд в сельском хозяйстве: Статистико-экономический сборник.* Под ред. и предисл. С.Г. Струмилина. – М., 1926.

Р.М. Кантемирова

СІЛЬСЬКІ КУСТАРНІ ПРОМИСЛИ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Кожна держава має у своїй історії певні етапи розвитку, що є об'єктом уваги науковців багатьох поколінь, і оцінка та переоцінка яких відбувається майже повсякчасно через появу нових джерел інформації, доступу до архівних даних, які були недоступні ще десятиліття чи два тому. Беззаперечно, для нашої країни таким періодом є 20-30-ті рр. минулого століття, адже саме вони знаменували собою появу на мапі світу державного утворення

нового зразка, становлення держави „диктатури пролетаріату” та партії, що визначала спосіб існування країни та її населення, часу появи неологізмів на кшталт „більшовизм”, „радянський”, „колгосп”, „колективізація”.

Дослідженням цього періоду історії нашої держави займалася ціла когорта вітчизняних науковців. Результати цих розвідок ми можемо побачити в численних публікаціях в наукових часописах, у виданих монографіях та колективних працях, основні положення багатьох цих досліджень опубліковані та є доступні широкому загалу як істориків, так і людей, небайдужих до історії своєї країни. Серед таких авторів як корифеї української історичної науки (професори В. Смолій, С. Кульчицький, В. Марочко, О. Ганжа, А. Морозов, В. Калініченко, Я. Верменич, Г. Капустян та інші [1]), так і молоді науковці, які досліджують різні аспекти цього періоду, всі сторони життя країни: економічну, політичну, соціальну. Що ж стосується кустарних промислів, то, беззаперечно, слід відмітити доробок Л. Нізової, яка в своїх численних наукових дослідженнях дала ретельний аналіз кустарним промислам як різновиду діяльності сільського населення України, визначила стадії, що вони пройшли їх у своєму розвитку, та важелі, що мали позитивний чи негативний вплив на їх розвиток, виділила сільських кустарів як окремих прошарок сільської спільноти [2].

Автор же запропонованої розвідки має на меті проаналізувати вплив такого важливого і безумовно цікавого з точки зору як історії, так і економіки періоду як нова економічна політика на стан сільських кустарних промислів. Нашу увагу спрямовано на цей період, старт якому дала постановою про вільний продаж, купівлю та обмін сільськогосподарської продукції і кустарних виробів, що була ухвалена РНК України 19 квітня 1921 р., і який є об'єктом дослідження істориків, економістів, філологів та інших фахівців, адже саме неп, що ніс з собою свободу торгівлі, а свобода торгівлі, за визначенням В. І. Леніна, „значить назад до капіталізму” [3, 61], і саме неп, що був введений після семи важких років воєнних лихоліть, повної деструкції продуктивних сил суспільства, мав сприяти розвитку приватного виробництва і сільських кустарних промислів як різновиду дрібнотоварного приватного виробництва між іншим.

Поява кустарів як верстви суспільства була спричинена розвитком суспільства і появою нових товарно-грошових відносини у ньому. Цей процес у його яскраво вираженому вигляді ми могли спостерігати на території України після відміни кріпосницького ладу. Саме реформа 1861 р., за визначенням дослідниці кустарних промислів Л. Нізової, сприяла тому, що „ця соціально-професійна категорія виникла на базі розкладу натуральної системи господарства, з появою товарно - грошових відносин” [4, 187].

Отже, саме товарно-грошові відносини були тим фактором, який сприяв виокремленню сільських кустарів серед сільської спільноти та формуванню їх як нового прошарку сільської спільноти, прошарку сільських підприємців.

Серед факторів, що змушували селян братися за промисли, слід виділити, в першу чергу,

малоземелля. Україна майже весь час була і на сьогодні і надалі залишається країною аграрною, де, за визначенням Ю. Присяжнюка, „...процеси урбанізації, суспільної універсалізації та уніфікації були пов'язані з розвитком торгівлі, промисловості у містах, у той час як українство залишалося репрезентованим майже виключно сільською, точніше хліборобською людністю (близько 9/10 населення)” [5, 60]. Не маючи достатньої кількості землі, щоби прогодувати родину та сплатити податки, і при цьому маючи час, вільний від польових робіт, в зимовий період селяни займалися промислами задля поповнення сімейного бюджету.

Аналізуючи розвиток сільських кустарних промислів, треба, в першу чергу, звернути увагу на той факт, що промисли носили характер заняття індивідуального або сімейного, тобто вони були за своєю структурою приватними підприємствами. Для більшовиків кустарі були представниками антагоністичного класу, представниками приватного капіталу, адже вони мали свої власні, а не усупільнені засоби виробництва, тобто той нехитрий крам (майстерня, гончарний круг, ткацький станок та інше знаряддя), що надавало їм якийсь прибуток і рятувало від голодної смерті.

Влада намагалася організувати кустарів на державному рівні, об'єднуючи їх в артілі, промисли, кооперативи, встановлюючи норми оподаткування. За визначенням Л. Нізової, „більшовики розглядали податкову політику в 20-х роках як головний механізм керування дрібними виробниками” [6, 197]. Але ця державна політика була провальною, адже, за висловом професора С.Кульчицького, „...відірвана від життя економічна політика призвела до суцільної дезорганізації управління народним господарством” [7, 61]. Була також спроба організувати кустарів під егідою Укркустарспілки, але вона не мала успіху через недостатнє фінансування з боку держави та небажання дрібних кустарів виходити з тіні та платити податки, які для багатьох, особливо дрібних виробників, були невід'ємним тягарем.

Влада не брала до уваги особливості менталітету селянина-власника, який звик вести господарство за прадідівськими методами. Саме тому будь-які інновації з боку нової влади викликали у селян природне протистояння, а особливо коли ці інновації торкалися хай часто і мізерної, але все-таки приватної власності. Селяни розцінювали такі дії як зазіхання на їх спосіб життя.

Дослідниця соціально-політичного життя українського селянства професор Г. Капустян вважає, що „...як тільки з'являлася можливість реалізувати себе як власника і виробника, селянин-підприємець відразу включався в процес виробництва, вдало використовував прорахунки радянського адміністративного керівництва” [8, 149]. Зі спогадів демобілізованого у 1928 р. червоноармієць із Звенигородки, що на Черкащині, „...Взялися шити чоботи ...і це заборонили, кажуть: „Плати патент за шість місяців”, - тобто 230 крб. Оце так життя!” [8, 154]. Дрібний товаровиробник, сільський кустар попав під податковий прес держави, яка намагалася за його допомоги вирішити питання товарного голоду. Тому багато кустарів-одинаків йшли в „тінь”. Недоцільність офіційної „не тіньової” роботи кустарів яскраво характеризується у фольклорі:

„Ой ти, гончар, моя мати,

Гончареві треба дати
За покришку, за макітру,
За глечика, за горнятко
Та й начальству ще на взятку” [9, 26].

Виходячи з усього вищесказаного, ми можемо дійти наступних висновків. По-перше, для більшовиків-утопістів неп був, безумовно, явищем регресивним, кроком назад, поворотом до капіталізму. Він уособлював в собі все те, чого так старанно намагалися позбутися більшовики. Неп розглядався як поступка, явище тимчасове, необхідне для підняття економічної міцності країни. Всі економічні заходи, що їх було вжито, такі як введення продовольчого податку замість продрозверстки, розвиток кооперації, яка була названа лише „формою зв'язку” між державою та дрібним товаровиробником, не більше” [7, 67], введення вільної торгівлі мали на меті підвищити рівень продуктивних сил суспільства.

По-друге, сільські кустарі як представники дрібного капіталу мали стати донорами державного бюджету шляхом сплати податків та придбанням патентів на промисли. Але непродуманість дій більшовицького уряду та невиважена податкова політика призвели до розорення середніх та великих кустарних приватних підприємств, які існували до революції або власним чином або за підтримки земств чи поміщиків-меценатів. Дрібні ж кустарі, в свою чергу, не бажали мати справу з державою та її органами, відходили в „тінь” підприємств, продовжуючи мати справу зі скупниками, залишаючись матеріально залежними від них.

Отже, загалом неп надав сприятливих умов для розвитку приватного підприємництва та накопиченню капіталу, коли, за висновками професора О.Сушка, „приватний сектор розглядався як допоміжний засіб задля розв'язання конкретних господарсько-економічних проблем радянської держави” [10], але згубно впливав на стан сільських кустарних промислів.

1. *Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. // НАНУ; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.) – К.: Наук. думка, 2006; Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927рр.). – К., 2000.; С. Кульчицький Комунізм на Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). – К.: Основи, 1996.; Кульчицький С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921 - 1928 рр.) Спроба постанови концептуальних засад реальної історії. –К.: Інститут історії НАН України, 1995.; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: Історико-економічне дослідження. – Харків: Основа, 1997.; Капустян Г.Т. Дві „правди”, або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003.*
2. *Нізова Л. Сільський кустар // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 14; Нізова Л. Податкова політика як важіль у перетворенні дрібного власника у найманого виробника // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 9; Нізова Л. Інтеграція дрібного виробника-власника в радянську систему (до постановки питання) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 15.*
3. *В. І. Ленин. Доклад о замене разверстки*

- натуральним налогом 15 марта // Полн. собр. соч. – Т.43 – Москва, 1963.
4. Нізова Л. Сільський кустар // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2005. – Вип. 14.
 5. Присяжнюк Ю.П. „Малоросійський традиціоналізм” другої половини XIX – початку XX ст.: анахронізм епохи чи імператив селянського „серця”? // Наукові праці Державного гуманітарного університету ім. П. Могили. – 2001. – № 1. – Т.10.
 6. Нізова Л. Податкова політика як важіль у перетворенні дрібного власника у найманого виробника // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – 2003. – Вип. 9.
 7. Кульчицький С.В. Між двома війнами (1921-1941рр.) Сторінки історії України: XX століття: посібник для вчителя. – К.: Освіта, 1992.
 8. Капустян Г.Т. Дві „правди”, або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003.
 9. Ганжа П. О. Таємниці українського рукомета. – К., 1996.
 10. Сушко О. НЕП: між доцільністю і несприйняттям [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – <http://www.kmu.gov.ua>.

С.С. Капустян

ПОЧАТОК СТАЛІНСЬКОЇ „РЕВОЛЮЦІЇ ЗГОРИ” В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ

Масова участь українського селянства у повстанському русі періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., його натхненна боротьба за землю та волю довела неспроможність розвитку суспільства за „воєнно-комуністичним” сценарієм, запропонованим більшовицьким режимом. Воєнно-комуністичний експеримент поступився місцем до певної міри ліберальним непиським принципам соціально-економічного розвитку і застосуванням дозованого державного регулювання цими процесами.

Період нової економічної політики породив надію і сподівання у безпосереднього товаровиробника на реальну можливість відродити селянське господарство на основі природних принципів виробництва і розподілу виробленого, пошани до приватної власності і власника.

Хлібозаготівельна криза кінця 1920-х років виявилася вагомим чинником до впровадження „надзвичайних” заходів, які знаменували сталінську „революцію згори” та злам непу. Про початковий період впровадження надзвичайних заходів в українському селі наше дослідження.

Аналіз історичних подій, пов’язаних з умовами розвитку соціально-економічного і політичного життя українського села 1920-х років, радянська історіографія змушена була трактувати в чітко визначеній компартійними директивами концепції [1; 2]. Демократизація пострадянського суспільства відкриває науковцям можливість суттєво розширити джерельну базу конкретно-історичних досліджень проблеми становлення радянської командно-репресивної системи управління в українському селі в 1920-х роках. До ряду видань за унікальністю опублікованих джерел за останній час слід віднести збірники документів за редакцією професорів

С. Кульчицького, А. Береловича, В. Данілова, Р. Маннінг, Л. Віоли. У них систематизовано директивну хроніку вищого партійного та державного керівництва в масштабах СРСР та УСРР, котра визначала основні напрями радянської політики на селі наприкінці 1920-х років.

Автор статті ставить за мету з’ясувати початок сталінської „революції згори” в українському селі. Січневі 1928 року директиви ЦК ВКП(б) місцевим партійним організаціям про хлібозаготівлі, відомі як сталінські, переконують, що застосування репресій та примусових ревізій хліба стануть умовою успішного виконання хлібозаготівель, „податків, страхування, насінневої позики...”, селянської позики... само обкладання” тощо: „При утриманні недоїмок з усляких оплат застосовувати негайно жорсткі покарання, у першу чергу, стосовно куркульства. Особливі репресивні заходи необхідні стосовно куркулів та спекулянтів, які зривають с/г ціни”; „потрібно зараз же нанести удар по закупівельнику і куркулеві, потрібно арештовувати спекулянтів, куркуликів і інших дезорганізаторів ринку та політики цін” [3,137; 147]. З цього часу хлібозаготівлі набувають характеру надзвичайних кампаній.

Вище радянське політичне керівництво усвідомлювало наслідки упровадження примусових хлібозаготівель, тому органам ОДПУ на місцях пропонувалося „негайно провести, узгоджуючи з місцевими партійними і радянськими організаціями, масові репресії проти найбільш злісних приватних хлібозаготовачів і хліботорговців...”, з наступною передачею справ для розгляду Особливої наради при Колегії ОДПУ” [4, 682]. Перші результати каральної акції з’являються уже наприкінці січня 1928 року. „Починаючи з останніх чисел січня розпочали по Сибіру та Україні здійснювати арешти куркульських елементів”, – зазначалося у доповідній записці ЕКУ ОДПУ від 8 лютого 1928 року про здійснення масових репресій проти спекулятивних елементів на хлібному ринку СРСР [4,682-683].

На органи ОДПУ покладалося здійснення нехарактерних для них каральних функцій з метою забезпечення успішного виконання планів державних хлібозаготівель. Інформаційне зведення №6 ЕКУ ОДПУ від 14 січня 1928 р. „Про хлібозаготівельну кампанію” засвідчувало репресивні заходи влади у відповідь на січневі сталінські директиви: „Останнім часом по Україні арештовано в загальній кількості... 544 приватних хліботримачів. Внаслідок проведених репресій на українському хлібозаготівельному ринку приватники на даний момент всілякі заготовки хлібних культур припинили” [4, 655-656].

Паралельно з „викачуванням” хліба на селі насаджувалася карально-репресивна система управління. Це яскраво відображено в поглядах, думках, судженнях селянства, у порівнянні ним „радянських” і „царських” порядків. Так, селянин Іванісов із Кам’янського району Запорізької округи у листі (січень 1928 р.) до свого родича в Запоріжжя викладав власні думки з приводу аграрної політики партії: „Партія, борючись з опозицією, перейшла до ультроопозиційних заходів у стосунках з селянством. Компартия, уряд і робітничий клас дивляться на селянство як на гаманець-самотряс”, намагаються довести селян до жебрацького стану, щоб залучити